

Тетяна Саніна

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ СОЦІОЛОГІЇ ДИТИНСТВА ЯК ОКРЕМОЇ ГАЛУЗІ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНА

Соціологія дитинства як галузь соціології виокремилась та інституціоналізувалась у європейській і північноамериканській науковій думці близько 40 років тому. До того часу дітей і дитинство досліджували в межах соціології сім'ї або вікової соціології. У статті розглянуто чинники виникнення нової галузі, а також обставини її постаті, котрі стали рушієм змін у традиційному ставленні соціальної науки до дитини та дитинства протягом ХХ ст. Також ідеться про те, що таке нова соціологія дитинства та студії дитинства і чим погляди їхніх прибічників відрізняються від традиційних; які саме принципи об'єднують дослідників нової соціології дитинства та як соціологія дитинства розвивається в Україні.

Ключові слова: дитинство, діти, соціологія дитинства, студії дитинства, Україна, історія соціології.

Сьогодні, коли в Україні триває війна, здається, ми, дослідники та дослідниці, вимушені реагувати лише на поточні й термінові виклики, відкладаючи на потім питання, пов'язані з «мирними» темами: дозвіллям, освітою, наукою чи культурою. Актуалізуються теми, викликані воєнними діями: наслідки обстрілів і руйнації, вплив окупації і вимушеної міграції на освіту, культуру та щоденні практики тощо. Цю статтю я починала писати під час масованих обстрілів кінця 2022 року по цивільній інфраструктурі, що спричиняли блекаути і безпосередньо впливали на якість шкільної освіти та психічне здоров'я дітей. Наслідки цього стресу потребуватимуть додаткового інтерсекційного вивчення науковцями з різних сфер: психології, педагогіки, соціології та психіатрії. Тема дітей і дитинства важлива й складна, навіть за мирного життя. Під час війни вона зумовлює ще й додаткове емоційне навантаження, адже ми, дорослі, покликані захищати та забезпечувати дітям належний рівень життя, нині через непереможні обставини часто не спроможні цього зробити. Нам, українському науковому співтовариству, знадобиться відповідна теоретична база, що сприятиме глибшому розумінню феномену дитинства, а також адекватний дослідницький інструментарій, котрі допоможуть безпосередньо та бережно вивчати стани дітей різних вікових груп і дітей, що отримали досвід різного ступеня травматичності, після завершення війни. Результатом подібного ґрунтовного дослідження стане комплекс рекомендацій зі створення нової соціальної політики, спрямованої на підтримку дітей і подолання шкоди, завданої їм війною.

Проте в розпал воєнних дій важко передбачити події, що відбудуться через пів року чи рік, а також час, коли ми зможемо розпочати емпіричні обстеження дітей для виявлення наслідків військової агресії. Водночас українське наукове співтовариство (зокрема соціологи) і далі досліджує теоретичні питання, формулює гіпотези, пише проекти досліджень – готується до моменту, коли буде доцільно перейти до безпосереднього вивчення видозмінених практик дитинства та тих змін, які спричинила війна. Для досягнення успішних результатів потрібно переосмислити традиційні й новітні підходи до вивчення дітей і дитинства та інтегрувати їх в українську наукову думку. Ця стаття – спроба дослідити те, як змінювалося традиційне ставлення соціальної науки до дитини та дитинства протягом останніх ста років, які принципи об'єднують дослідників нової соціології дитинства та як соціологія дитинства розвивається в Україні.

Традиційний погляд соціальних науковців на дитинство

На думку британського соціолога Крістофера Дженкса, «дитина знайома нам і водночас чужа, вона населяє наш світ і все ж, здається, відповідає іншому світові, вона за суттю своєю є однією з нас, проте все ж демонструє відмінний порядок буття» (Jenks, 1982, р. 9). Існує припущення, що дорослим важко вивчати дитину та дитинство – період, до якого ми всі належали і з якого ми успішно вийшли, подорослішавши, – через те, що важко подолати цю природну межу

між дитиною і дорослим у зворотний бік; дивитись на досвід дітей без упереджень і викривлення, зберігаючи навички та досвід дорослих. Для ефективного втілення повноцінних теоретичних і практичних розвідок щодо питань, пов'язаних із дітьми, дослідникам, на мою думку, важливо розуміти, як змінювалося ставлення до дітей у соціальних науках і що на це вплинуло.

Спираючись на актуальне розуміння дитинства, поширене в сучасній науковій думці, в цій статті я вважаю дитиною людину віком від народження до 18 років. Однак дослідники історії дитинства наголошують на тому, що на різних етапах історичного розвитку людство зараховувало до категорії «діти» людей різного віку (Кон, 2003). Історик Філіп Арієс (Aries, 1962) зазначав, що сама концепція дитинства з'явилася в Європі між XV та XVIII ст. До цього часу люди загалом не прив'язувалися до віку, особливо на ранньому етапі життя, через високу дитячу смертність. Арієс говорить про поняття «інфант», «молодь», «людина старшого віку», що асоціювались не з прожитими роками, а радше із фізичним виглядом і поведінкою. Історик та психолог Ллойд Демоз (De Mause, 1976) вважав, що ставлення до дітей змінювалось від інфантицидної моделі, що домінувала серед дорослих до IV ст., відстороненої (IV–XIII ст.) та амбівалентної (XIV–XVII ст.) до нав'язливої моделі (XVIII–XIX ст.). На його думку, страх безконтрольності дітей згодом перетворився на тривогу щодо їхнього благополуччя, призвів до формування у XX ст. допомагаючої моделі стосунків між дітьми й батьками. Історикиня Лінда Поллок (Pollock, 1983), дослідивши щоденники, автобіографії та дотичні документи XVIII–XIX ст., на відміну від Демоза та Арієса, доходить висновку, що в той час дорослі не лише контролювали та карали дітей, бажаючи їм кращого майбутнього, а й підтримували теплі стосунки з ними та турбувалися про них. Американський соціолог Нейл Постман (Postman, 1983) вважав, що дитинство виникло з появою друкарського верстата і почало зникати тоді, коли дітям за допомогою телебачення, а згодом і інтернету, стала доступна інформація, призначена лише для дорослих. XX століття можна вважати «століттям дитини» (James & Prout, 1997), адже від самого його початку і впродовж нього цікавість до дитини зміцнювалася, а досліджень тем, пов'язаних із дітьми, ставало все більше – в педагогіці, психології, медицині тощо. Діти та дитинство є однією з центральних тем соціального дискурсу. Ерік Еріксон, Жан Піаже, Лев Виготський, Маргарет Мід, Януш Корчак, Марія Монтесорі,

Франсуаза Дольто, Анна Фрейд, Мелані Кляйн, Александер Ніл та інші – науковці з різних галузей науки, представники та представниці різних напрямів і шкіл, котрі доклали теоретичних і практичних зусиль до формування нової парадигми, що дає змогу досліджувати дітей і дитинство сьогодні.

Попри велику кількість наукових текстів, написаних про дітей упродовж XX ст., антропологиня Шарлотта Хардман, яка вивчає дітей і дитинство, у своїй статті, опублікованій наприкінці того ж століття, назвала дітей «приглушеною групою» (*muted group*) – «такими, яких не сприймають або не помічають» (Hardman, 1973, p. 85).

Енн-Марі Амберт у 1986 р. зазначає, що причиною невидимості дітей для соціології, як свого часу це було актуальним і для жінок, є домінування в ній чоловіків, яким не цікаві теми, пов'язані з дітьми, та які, «контролюючи напрямок, продовжують віддавати перевагу певним видам знань, даним, теоріям і методам дослідження» (Amber, 1986, p. 16). Також, на її думку, наприкінці XX ст. дослідження про дитинство та дітей, як і об'єкт дослідження, витіснялись на периферію, їхні результати не допускалися до обговорення у центральних соціологічних дискусіях і дебатах – саме через це, на переконання Е.-М. Амберт, не було серйозних досліджень у цій галузі на той час.

Леена Аланен, соціологиня, яка входить до редколегії журналу «Дитинство: журнал про глобальні дослідження дітей» (*Childhood: A Journal of Global Child Research*), вважає, що важливою перешкодою для вивчення дітей стає вмурування соціологами поняття «дитинство» в непорушний трикутник «соціалізація-сім'я-дитинство», ніби його складники неможливо досліджувати окремо, а брати один із них під сумнів і поготів. На її думку, такий погляд на дитинство змушує дітей до несоціального існування – «довічного ув'язнення в сім'ї» (Alanen, 1988, p. 54).

Норвезький соціолог Енс Квортруп називає дітей «невидимою групою» (Qvortrup, 2005, p. 4), адже попри те, що про них так багато говорять у медіа, надійної інформації, на яку може спертися дослідник, про них практично немає. Він зауважує, що дорослі, намагаючись пізнати дітей, не звертаються до них прямо, а лише через посередництво інституцій або дорослих, котрі їх представляють.

Якими ж були причини того, що теми дітей і дитинства в соціальних науках до кінця XX ст. не набули такого важливого статусу, як в інших галузях дослідження? Протягом більшої частини XX ст. соціологія нерозривно розглядала дитинство разом і в контексті «соціалізації»:

достатньо погортати тогочасні підручники із соціології, в яких розділ про дітей зазвичай іде під заголовком «Соціалізація» (Ambert, 1986, p. 16; Thorne, 1987). Зокрема, Л. Аланен, досліджуючи появу такого соціологічного погляду на дитинство, доходить висновку, що в центрі його перебуває викривлене розуміння поняття соціалізації (Alanen, 1988). Вона звертається до первинного значення соціалізації, як її бачив Еміль Дюркгейм. На її думку, воно було ширшим, ніж те, про що йдеться в контексті вивчення дитинства та дітей протягом ХХ ст., а подекуди й сьогодні. У своєму аналізі соціологиня звертає увагу на те, що від початку в соціології соціалізацію сприймали як соціальний процес, який усе ж мав вторинні наслідки через інтерналізацію (психологічний процес). Однак протягом ХХ ст. термін набув іншого, більш індивідуалістичного тлумачення, що зблизило його з психологічним процесом інтерналізації. А глобальну ідею соціальної реальності Дюркгейма було зведено до більш вузької у вигляді «зовнішньо заданих умов або середовища, на тлі яких і відбувається “соціалізація-як-інтерналізація”» (Alanen, 1988, p. 58). На думку соціологині, на трансформацію терміна також вплинули ідеї, що їх свого часу розвивали Зигмунд Фройд та Маргарет Мід (Alanen, 1988). Роберт Маккей зазначає, що внаслідок цього, зокрема завдяки Толкотту Парсонсу, відомому своїм баченням сім’ї як основного (первинного) джерела соціалізації та розумінням соціалізації як механізму відтворення соціальних ролей у наступних поколіннях, по суті закріпили за дитиною такі характеристики, як незріла, ірраціональна, асоціальна й акультурна – на противагу зрілому, раціональному, компетентному, соціальному та автономному дорослому (Маскау, 1973, p. 28).

Елісон Джеймс та Алан Праут (James & Prout, 1997) порівнюють дитину, як її бачили функціоналісти у 1950–1960 рр., із щуром у лабіринті, який намагається виконати всі можливі завдання та заслужити схвалення дорослих і на решті стати «соціальним». Там само вони наводять цитату Фрідріха Елкіна з книги 1960 року «Дитина і суспільство»: «Агенти соціалізації навчають, слугують моделями і запрошують до участі. Завдяки своїй здатності запропонувати винагороду та позбавлення вони спонукають до співпраці й навчання та запобігають порушенням, які спричиняє девіація» (Elkin, 1960, p. 101). Таке бачення дітей і дитинства, імовірно, спровокувало подальші хибні уявлення про те, чому деякі діти не відповідають вимогам

соціалізації, адже «нездатність гармонійно соціалізуватись у функціональне суспільство означала, по суті, неспроможність бути людиною» (James & Prout, 1997, p. 13).

Підсумувати розділ про те, яким дитинство та діти поставали в межах соціологічних підходів ХХ ст., доцільно цитатою антропологині Е. Шильдкрот (Schildkrout, 1978, p. 109–110): «...дитяча культура розглядається як репетиція дорослого життя, а соціалізація складається з процесів, за допомогою яких, тим чи іншим способом, діти змушені пристосовуватись у випадках “успішної” соціалізації або стають девіантами у випадках “невдалої соціалізації”».

Предтечі нової соціології дитинства

Протягом 1960–1970 рр. відбувається поступовий відхід від традиційного бачення дитини та дитинства. Зокрема, представники інтерпретативної перспективи у соціології – символічного інтеракціонізму та соціальної феноменології, критикуючи функціоналізм, допомагають окреслити інший погляд на дитину та дитинство (James & Prout, 1997). Соціальна взаємодія між індивідами, винесена у фокус інтеракціоністів, відкриває дослідникам можливість придивитись до щоденної буденної діяльності, зокрема і дітей. Ідея про те, що реальність не є фіксованою, а радше постійно відтворюваною через взаємодію між людьми, дає змогу побачити в дітях соціальних акторів, а в дитинстві окремих вид соціальної реальності. Зокрема, Р. Маккей пише: «Якщо два такі припущення є правильними, що діти здатні компетентно інтерпретувати соціальний світ і що вони мають окрему культуру (культури), тоді вивчення взаємодії між дорослими та дітьми (раніше соціалізація) стає вивченням культурної асиміляції або, що є теоретично важливішим, вивченням значущої соціальної інтеракції» (Маскау, 1973, p. 31).

Через критику традиційних поглядів, яка викликає дискусії поміж дослідниками соціального, можна спостерігати зміни в поглядах, зокрема функціоналістів, і виникнення у них цікавості до віку як принципу соціальної диференціації. Шмуель Айзенштадт (Eisenstadt, 1956), пишучи з погляду парсонівського структурного функціоналізму, але значною мірою запозичуючи поняття з антропології, припускає, що конкретні вікові категорії є функціональними для соціальної стабільності суспільств. А такі теоретики-функціоналісти, як Френк Масгроув (Musgrove, 1964), і далі досліджують вікові особливості крізь призму соціальної структури та протиставлення

ій. І популярні на той час дослідження молодіжних субкультур робітничого класу, зрештою, починають викликати цікавість до «віку», тому до поля зору соціологів потрапляють й інші вікові категорії: діти, літні люди – через проблематику «старіючого суспільства» та «дитиноцентричного суспільства». Згадувана вище антропологиня Ш. Хардман (Hardman, 1973) у цей же період формулює своє дослідження як спробу «з'ясувати, чи існує в дитинстві саморегульований, автономний світ, який не обов'язково відображає ранній розвиток культури дорослих» (Hardman, 1973, p. 87).

Наприкінці 1970-х років семіотика – як наука про спосіб передачі інформації – виявляє поглиблену цікавість до повсякденного життя, а також невербальних форм символічного прояву груп із низьким статусом (Hebdige, 1979) та того, як мова може формувати соціальну реальність (Ricoeur, 1978). Унаслідок цього з'явилася можливість описувати мову дітей не як досоціальну чи дораціональну, а як вияв іншого, неподібного до дорослого світу (James, 1979a, 1979b).

Водночас відбувається переоцінка ідей Піаже щодо лінійності стадій дитячого розвитку та егоцентричності дитини, та й загалом усталених у психології поглядів на сім'ю й батьківство та їхнього ексклюзивного впливу на формування особистості, зокрема Альбертом Бандурою (Bandura, 1975, 1976). До критики традиційних моделей дитинства долучається Урі Бронфенбреннер, формулюючи й оприлюднюючи теорію екологічних систем (Bronfenbrenner, 1973, 1975, 1979), М. Річардс (Richards, 1974), критикуючи надмірну психологізацію розвитку дитини, Р. Маккей (Mackay, 1973) і Н. Дензін (Denzin, 1977), розвинувши альтернативний підхід до традиційної концепції соціалізації.

Джеймс і Праут (James & Prout, 1997) пишуть, що хоча зміни в теоретичній сфері у 1960–1970 рр. мало впливали на практичні дослідження, однак деякий прорив усе-таки намічався. Вони згадують про результати роботи Гаргрівза (Hargreaves, 1967) і Лейсі (Lacey, 1970), чий дослідження субкультур школярів підвищили цікавість дослідників до того, як діти бачать повсякденне життя. Але найважливіше, що вони стали підґрунтям для оновлення теоретичних поглядів соціології освіти – у вигляді спроб сфокусувати соціологію освіти на шкільному процесі, а не на структурі. Зокрема, Майкл Янг (Young, 1971) здійснив критичний аналіз таких понять, як «досягнення», «здібності» та «знання», і спробував подивитись на них із погляду тих, хто бере участь у шкільному процесі.

Можна сказати, що загалом інтелектуальний клімат у 1970-х сприяв виникненню нового погляду на дитину та нового окремого напрямку в соціології. Проте варто визнати, що ці зміни відбулись не лише завдяки науковцям та інтелектуалам. Політичні рухи 1960-х та 1970-х років, хай і опосередковано, та все ж зробили чималий внесок у становлення того, що ми сьогодні називаємо новою соціологією дитинства. Ідеться про те, що антиколоніальні та жіночі рухи, а також рухи за громадянські права і проти психіатричного свавілля озвучували думку про те, що соціальні відносини не є фіксованими через соціальні чи психологічні закони, а можуть і мають бути переосмисленими. Незважаючи на те що діти та дитинство не були у фокусі інтересів названих вище рухів, вони, зокрема, сприяли підвищенню цікавості до прав дитини і дитинства загалом (James & Prout, 1997).

Нова соціологія дитинства та студії дитинства

Отже, наприкінці 1970-х років завдяки дослідникам і теоретикам із різних сфер соціальних наук, а також громадським рухам за права меншин виникли сприятливі передумови для формування нової галузевої соціології – соціології дитинства. Соціологи різних напрямів чи шкіл продовжили досліджувати дітей і дитинство з огляду на ті теоретичні позиції, які поділяли. Проте внаслідок актуальних процесів як в інтелектуальній, так і в активістській спільноті було виокремлено спільні риси, характерні для новітніх підходів у соціології, що аналізують водночас і поведінку дітей у соціумі (суб'єктно-орієнтована перспектива), і їхнє місце в соціальній структурі (контекстно-орієнтована перспектива).

Джеймс і Праут виділяють такі основні погляди нової парадигми соціології дитинства, що об'єднують різні школи та напрями з кінця 1970-х – початку 1980-х років:

- Дитинство – це соціальний конструкт. Це означає, що лише біологічна незрілість дітей є універсальною, а те, якого досвіду вони набувають, проживаючи цей період свого життя, залежить від культурних і структурних особливостей того суспільства, в якому вони народились і живуть.

- Дитинство неможливо відокремити від інших соціальних змінних, як-от гендер, клас чи етнічність. Його потрібно вивчати комплексно, беручи до уваги вплив соціального контексту.

• Дитячі стосунки та культура дітей варті окремого аналізу, а не лише через призму процесу дорослішання, того, як їх бачать дорослі, чи як вони взаємодіють з основними соціальними інститутами.

• Діти – активні соціальні агенти, а отже, активно конструюють своє життя та впливають на життя однолітків і дорослих, що їх оточують, відповідно впливаючи і на саме суспільство.

• Етнографія – важливий метод для дослідження дитинства та дітей, оскільки дає їм можливість висловлюватись прямо з урахуванням вікових та інших особливостей, і саме він дає змогу найкраще досліджувати ролі, що їх грають діти, та значення, яких вони їм надають (James & Prout, 1997, p. 5).

Як підсумовано в таблиці нижче, упродовж другої половини ХХ ст. наукове співтовариство в галузі соціальних наук поступово змінювало погляд на дітей і дитинство: від функціоналістського «дитина – це майбутній дорослий, якого потрібно відповідним чином соціалізувати» до нового, більш агентного – «діти є самостійними акторами із власною культурою, вартою дослідження».

З огляду на сказане вище, дослідження, здійснені в межах нової соціології дитинства, що виникла у 1980-х роках, доцільно розділити на три основні групи, що відповідають таким трьом темам.

1. **Діти не є пасивними**, вони – активні соціальні агенти. Дослідження, здійснені в межах нової парадигми, дають змогу побачити дітей, наприклад, як активних опікунів, що пропонують емоційну й інструментальну допомогу дорослим (Boulding, 1980; Brannen et al., 2000; Christensen, 1993; Haugen, 2007). Також вони демонструють,

що діти є активними економічними суб'єктами, які займаються власною важливою роботою, наприклад, у сімейному бізнесі (Orellana, 2001; Song, 1996; Hecht, 1998), на додачу до досліджень дітей як активних споживачів (Pugh, 2009; Cook, 2004, 2008; Buckingham, 2000; Schor, 2004). Або як вони самостійно орієнтуються в громадському просторі, незважаючи на «культуру протекціонізму дорослих» (Valentine, 2004).

2. **Діти не є невинними**, вони – обізнані культурні актори. Саме упередження щодо невинності дітей ставить під загрозу їхню безпеку, адже приховує шляхи, через які діти отримують інформацію (зокрема від дорослих), і створює дихотомію «погані» та «хороші» діти, в якій до поганих, «не невинних» дітей можна застосовувати насильство (Scheper-Hughes & Sargent, 1998). Серед цікавих досліджень про «не невинність» дітей варто згадати дослідження Майри Блубонд-Лангнер (Bluebond-Langner, 1978), результати якого продемонстрували, що невиліковно хворі діти проходили етапи знання про свій власний прогноз, але приховували свою зростаючу обізнаність, аби захистити батьків; дослідження про те, яких зусиль докладають діти та які канали застосовують для того, щоб отримувати необхідну їм інформацію (Pugh, 2009; Hochschild, 2003; Bluebond-Langner, 1978); дослідження Ван Аусдейла та Феїгіна, в якому вони описали здатність дітей підтримувати расистські ідеї, уникаючи уваги й обізнаності про це дорослих (Van Ausdale & Feagin 2001).

3. **Діти не є універсально однаковими**, а отже, дитинство змінюється залежно від контексту (James et al., 1998). Для підтвердження

Таблиця. Етапи становлення нової соціології дитинства

Період	Впливові науковці та науковиці	Підхід до вивчення дитинства
2 пол. ХІХ ст. – 1 пол. ХХ ст.	Едвард Тайлер, Жан Піаже, Зигмунд Фройд, Фредерік Елкін, Толкотт Парсонс, Маргарет Мід	Традиційний соціалізаційний підхід: дитина незріла, ірраціональна, асоціальна та акультурна. Дітей треба правильно соціалізувати до стану дорослого заради стабільності суспільства.
1960-ті	Шмуель Айзенштадт, Френк Масгроув	Видозмінений функціоналістський підхід: діти – такі, які вони є, важлива для стабільного функціонування суспільства група.
1960–1970-ті	Денніс Ронг, Курт Дезінгер, Девід Рафкі, Альберт Бандура, Урі Бронфенбреннер, Роберт Маккей, Дік Хебдідж, Поль Рікер та ін.	Критика інтеракціоністами та феноменологами функціоналістського підходу , який розглядає дітей лише через призму соціалізації та процесу дорослішання. Становлення підходу, що визначає дітей як соціальних акторів із власною творчою роллю у суспільстві. Розвиток семіотики дає змогу побачити те, що діти, як і інші соціальні групи, можуть мати свої погляди на соціальний світ, відмінні від більшості.
1980-ті – донині	Єнс Квортруп, Леена Аланен, Гертруда Лензер, Елісон Джеймс, Алан Праут, Елісон П'ю, Шарлотта Хардман, Енн-Марі Амберт та ін.	Нова парадигма: дитинство – соціальний конструкт, а діти – активні соціальні агенти. Взаємодію та культуру дітей потрібно вивчати окремо від дорослішання, проте нерозривно з гендером, класом чи етнічністю.

цієї позиції працює багато соціологів, чий дослідження спрямовані на те, щоб змінити стандартні обставини, в яких вивчають дітей – у школі чи вдома, і додати контекст взаємодії дітей на вулиці, дітей на роботі тощо (наприклад, Dreby, 2007, 2010; Hecht, 1998; Katz, 2005; De Castro & Kosminsky, 2010). Зокрема, ця частина досліджень намагається подолати упередження щодо дітей як «протолюдей» або майбутніх дорослих. Це протистояння Квортруп (Qvortrup, 1994, р. 5) називає «ті, хто проходить становлення, проти тих, хто вже відбувся» (*becomings vs beings*).

Впродовж останніх 30–40 років було проведено низку досліджень, що ґрунтуються на новій парадигмі соціології дитинства. Було створено спеціалізовані наукові й аналітичні центри, що фокусувались на дослідженнях саме дітей і дитинства. Найвідоміший з них – Міжнародний центр розвитку дитини при ЮНІСЕФ, заснований у 1988 р., згодом перетворився на Дослідницький офіс ЮНІСЕФ – Innocenti, що базується у Флоренції, колишньому відомому однойменному дитячому госпіталі, який від 1419 р. спеціалізувався на догляді за покинутими дітьми та дітьми-сиротами. У цій статті варто згадати ще два дослідницьких проекти, що стали каталізаторами розвитку нової соціології дитинства.

«Дитинство як соціальний проєкт» – досвід першого кроскультурного дослідження дітей і дитинства

У 1987 р. у Відні стартував міжнародний дослідницький проєкт «Дитинство як соціальний проєкт» за підтримки Європейського центру політики та досліджень соціального забезпечення (*the European Centre for Social Welfare Policy and Research*). У межах цього проєкту досліджували такі основні теми: діти в сім'ї та діти за межами сім'ї, діяльність дітей, економіка дитинства, застосування правосуддя щодо дітей, діти і закон. Уперше в історії соціології така велика група дослідників із різних країн зібралася разом, щоб описати та пояснити становище дитинства в сучасному суспільстві. Очолив проєкт Єнс Квортруп, який, пишучи про новизну дослідження, виокремлює два основних пункти: а) дослідницький проєкт фокусується на дітях як на окремій соціетальній групі, а на дитинстві як на окремій соціетальній категорії; б) дитинство розглядається в поточному статусі – чим дитинство є для самих дітей, а не з погляду дорослих (Qvortrup, 1994).

У масштабному дослідженні взяли участь Канада, Чехословаччина, Данія, Англія й Уельс, Фінляндія, Західна Німеччина (ФРН), Греція,

Ірландія, Ізраїль, Італія, Норвегія, Шотландія, Швеція, Швейцарія, Югославія та США. Результати дослідження у формі національних звітів звели до одного статистичного компендіуму, що сприяло подальшому розвитку соціології дитинства. Також було видано книжку «Дитинство має значення» (*Childhood Matters*). А в 1998 р. в межах Міжнародної соціологічної асоціації на основі цих звітів було створено спеціальний Дослідницький комітет із соціології дитинства, інтереси якого тісно переплітались із роботою дослідницьких комітетів із соціології виховання, родини та молоді, а також ЮНІСЕФ.

У книжці «Дитинство має значення» Єнс Квортруп зазначає, що, починаючи роботу над проєктом, «ми припустили, що діти – це люди, яких можна рахувати, у них є потреби, які можна виміряти, благополуччя, яке можна оцінити, у них є власний час наодинці із собою і варто визнати їхнє право на власну діяльність» (Qvortrup, 1994, р. 5). Вивчаючи дитинство на різних континентах, у різних країнах і різних культурах, дослідники дійшли висновку, що дітей еднають деякі спільні риси, зокрема: вони – юридично неповнолітні; їх усіх змушують до однієї специфічної діяльності – навчання; всі вони є об'єктами соціального оцінювання та відчувають на собі певні форми інституціоналізації, а ще підпорядковуються дорослому авторитету.

У результаті вдалося зібрати великий обсяг інформації з різних джерел і звести їх у певній формі, щоби показати обставини життя дітей, а також розробити низку ідей і концепцій, на які можна буде спертись у подальших дослідженнях. Цей проєкт, на думку самих дослідників і дослідниць, допоміг демістифікувати дитинство, показавши, що соціологія може досліджувати дітей так само, як і різні категорії дорослих – чоловіків, жінок, людей похилого віку тощо.

Як наслідок цього проєкту, у 1993 р. було засновано журнал «Дитинство: журнал про глобальні дослідження дітей» (*Childhood: A Journal of Global Child Research*), що й досі видається SAGE Publications від імені Норвезького центру досліджень дитини. У 1998–2002 рр. його очолював Єнс Квортруп. Нині членкинею редколегії журналу є фінська соціологиня та дослідниця дитинства Леена Аланен. Журнал публікує статті, що розкривають теоретичні й емпіричні дослідження, огляди та коментарі на теми, які висвітлюють соціальну взаємодію дітей і їхню культуру, права дітей та їхню позицію в суспільстві. Зокрема, у серпні 2022 р. вийшов спеціальний випуск, присвячений темі «Південні теорії та деколоніальні студії дитинства» (Abebe, Dar, & Lyså, 2022),

в якому висвітлено актуальні проблеми дітей із таких країн, як Австралія, Колумбія, Бразилія, Гана, Кенія, Ефіопія, ПАР. Основні підтеми випуску сфокусовані на особливостях зростання та соціалізації в постколоніальних країнах: необхідності підвищувати агентність дітей корінних народів, методологічних відмінностях досліджень таких дітей, авторитарності стосунків між дітьми та батьками тощо. Один із спецвипусків журналу був присвячений нелегальному транснаціональному усиновленню та поверненню дітей законним батькам (Molinero & Clemente-Martínez, 2021). Теми щорічних спеціальних випусків великою мірою перегукуються з темами статей, опублікованих у журналі від дня його заснування. Велику увагу у виданні, окрім актуальних широко обговорюваних проблем, пов'язаних із дітьми і бідністю, здоров'ям та освітою, приділено також широковживаним і новим методам дослідження дітей, зокрема переосмисленню партисипативних методик і доступу дітей до дизайну дослідження; етичним питанням, актуальним проблемам дорослішання в сучасному світі, культурі однолітків, переосмисленню прав дитини, стосунків між дитиною і державою. Судячи з кількості публікацій за останні десятиліття, важливою темою залишається розвиток галузі «соціологія дитинства» та переосмислення самого феномену дитинства. Основними дописувачами журналу за останні роки є науковці та науковиці з Великої Британії та інших країн Європи. Проте у виданні також є статті від наукових установ, що базуються в Північній Америці, Ізраїлі, Туреччині, Новій Зеландії, на Кіпрі. Доробок українських авторів чи авторок поки що в журналі не представлений.

Досвід США: міждисциплінарний напрям – студії дитинства

У США інституціоналізація соціології дитинства почалась із Бруклінського коледжу Університету Нью-Йорка (*Brooklyn College The City University of New York*) з ініціативи професорки Гертруди Лензер. Саме вона запропонувала й провела на факультеті соціології два семінари на тему «Діти та соціальна відповідальність» («*Children and Social Responsibility*») у 1986 та 1987 р. А в 1991 р. разом із колегами започаткувала перший курс із соціології дитинства на факультеті соціології. Того ж року Лензер, як членкиня Американської соціологічної асоціації, запустила процес створення в її межах секції «Соціологія дітей» (*Sociology of Children*),

яку згодом перейменували на «Соціологія дітей і молоді» (*Sociology of Children and Youth*).

У процесі викладання виникло розуміння, що дитинство – настільки багатомірний феномен, що вивчати його лише через призму психології чи соціології, а чи навіть педагогіки – неможливо. Так виник міждисциплінарний напрям досліджень із назвою «Дитячі студії» (*Children's Studies*), поряд із *Black Studies and Women Studies*. Пізніше, у 2010 р., навчальну програму в університеті на факультеті соціології було перейменовано на «*Children and Youth Studies*» («Дитячі та юнацькі студії»), щоб не складалося враження, що програма вивчає лише маленьких дітей.

Ось що пише Г. Лензер: «Ми не можемо прийти до всебічного розуміння дітей, просто накопичуючи, агрегуючи чи додаючи сегментовані висновки з широкого спектра запитів у різних дисциплінах. Дитячі студії було задумано як справді міждисциплінарну, мультидисциплінарну нову галузь дослідження» (Lenzer, 2001, р. 183). На мою думку, саме цей інтердисциплінарний підхід буде доречним в Україні під час дослідження впливу наслідків військової агресії на дітей і дитинство. Вважаю за доцільне почати підготовку спеціалізованих команд дослідників і дослідниць, які представляють різні наукові напрями, що вивчають дітей і дитинство, на базі уже створених українських дослідницьких соціологічних команд.

У переліку курсів у межах програми дитячих студій були такі: «Дитяча література», «Історія дитинства», «Розвиток дитини», «Соціологія дитинства», «Діти та освіта», «Здоров'я дітей», «Афроамериканські діти», «Пуерто-риканські діти», «Розвиток мови та мовлення» – і це, на думку Г. Лензер, сприяє цілісному розумінню дітей.

Основний курс «Перспективи студій дитинства» було розроблено у 1996–1997 рр., його викладали лектори з кафедр історії, англійської літератури, кіно, психології, соціології та громадського здоров'я та гостьові лектори. Для того щоб якнайширше охопити проблематику, пов'язану з дитинством, курс мав п'ять блоків:

- «Минуле і сьогодення» – дитинство в премодерних суспільствах і момент появи сучасного розуміння дитинства;
- «Уява дитини та уявлення про дитину» – літературна та кіноспадщина про дітей і для дітей;
- «Розвиток дитини» – історія та теорії розвитку дитини у зв'язку з іншими розділами курсу;
- «Дитина і суспільство» – вступ до вивчення соціальних поглядів на дітей і молодь, дітей і соціальні проблеми тощо;

• «Права дитини» та «Міжнародні питання» (Lenzer, 2001).

Студентство після завершення курсу здобувало цілісні теоретичні знання про дітей і дитинство та могло заглиблюватися в обрану тему далі або реалізувати теоретичні знання на практиці.

Саме тому у 1997 р. на базі програми було створено Центр студій дитинства (*Children's Studies Center for Research, Policy and Public Service*), який і досі проводить дослідження різних сфер життя дітей і підлітків на локальному, федеральному та міжнародному рівнях. Лензер і колеги поставили собі за мету поліпшити стан дітей у світі завдяки тому, що «студії дитинства» допоможуть широкій громадськості та суспільству загалом краще зрозуміти здатності, потреби та бажання дітей.

Отже, протягом останніх 40–50 років серед соціологів сформувалося нове ставлення до дітей і молоді. Їх більше не бачать невинними та пасивними, а також універсальними. Дітей розглядають, зокрема, поза сім'єю та школою, невідривно від контекстів гендеру, класу й етнічності. З'явилися спеціалізовані секції при соціологічних асоціаціях, міжнародні дослідницькі організації, спеціалізовані наукові журнали, присвячені виключно дослідженням дітей і дитинства. Проте, незважаючи на появу великої кількості практичних досліджень у сфері соціальних наук, на велику кількість публікацій у спеціалізованих виданнях і навіть незважаючи на те, що дитинство і дитина стали ще більш цікавими темами для широкої аудиторії, на думку тих, хто починав цей рух творення нової парадигми соціології дитинства, результати не дуже втішні. Ця тема регулярно виникає в професійних колах серед дослідників дитинства та теоретиків студій дитинства.

У статті «Сформована сфера чи прорив, що ніяк не станеться?» (*An Established Field, or a Breakthrough Still Pending?*) Єнс Квортруп (Qvortrup, 2003) зазначає, що за весь час розвитку нової парадигми практично не відбулося проникнення ідей нового бачення дитини та дитинства за межі соціальних студій дитинства. Для прикладу він наводить статті в енциклопедії соціальних наук 2002 року, які стосувались дітей. Дитина поставляла в них як результат соціального впливу, а не як активний суб'єкт. Також Є. Квортруп зауважив, що соціологам варто публікувати результати досліджень дитинства в широких ЗМІ, які самі рідко звертаються до таких тем.

Доріс Бюлер-Нідербергер (Bühler-Niederberger, 2010, р. 155) пише: «Говорячи відверто, соціологія дитинства знайшла дуже малий відгук у соціологічній теорії чи загальному соціальному

структурному аналізі. Ці основні галузі соціології здебільшого ігнорували дітей як соціальних акторів, і поява соціології дитинства як нового соціологічного поля не дуже змінила це».

Елісон П'ю (Pugh, 2014) звертає увагу на своєрідну геттоїзацію дітей і дитинства, оскільки, здається, теоретики соціальних наук досі не до кінця зрозуміли їхню цінність. На її думку, попри зусилля її колег, докладені в останні 40 років, соціологічна теорія і досі сприймає дорослого як універсального актора, що нівелює можливість побачити соціальну реальність з іншої перспективи – перспективи дітей. І причиною цього є замкнутість наукової спільноти. Проте, на думку Е. П'ю, це також може бути пов'язано і з іншими чинниками. Наприклад, зменшення кількості дітей у розвинених країнах і масовий вихід матерів на роботу могли стати причинами надмірної символізації дитини як останнього бастиону домашнього затишку та сім'ї (Zelizer, 1985; Pugh, 2009). А наближення стилю життя жінок, що працюють, до чоловічого та їхня незалежність, що зростає та зміцнюється, робить залежність дітей більш видимою і демонструє їхню інакшість, несхожість на дорослих (Hochschild, 2003; Fraser & Gordon, 1994).

Отже, незважаючи на докорінні зміни в поглядах на дітей і дитинство, що відбулись у соціальних науках протягом другої половини ХХ ст. та перших десятиліть ХХІ ст., розвиток соціології дитинства триває, а сама галузь потребує нових підходів і методів, які змогли б розширити її вплив за межі вузької спільноти дослідників дитинства.

Соціологія дитинства в Україні

Протягом останніх 10–15 років соціологія дитинства як галузь соціології набуває популярності серед українських науковців і науковиць. Зокрема, за останні роки в українських наукових журналах збільшилась кількість публікацій, присвячених проблематиці, пов'язаній із теоретичними та практичними питаннями дослідження дитинства, а також історичних розвідок щодо розвитку самої галузі (Самойленко, 2009; Лупаренко, 2016; Козлюк, 2016; Шевченко, 2018 та ін.). Ще у 2000-х роках з'являються монографії чи розділи в підручниках, присвячені зазначеній галузі (Лукашевич, Туленков, 2004; Богуш та ін., 2006; Пилипенко, Попова, Танчер, 2007; Волков та ін., 2018; Момот, Подгорна, Сердюк, 2020). Окремо варто згадати Ігоря Сердюка – історика й історичного демографа, одного з небагатьох науковців, хто досліджує історичні

перспективи дитинства в Україні, зокрема періоду ранньомодерної України (Сердюк, 2011, 2013, 2016, 2017, 2018 та ін.).

Упродовж останніх років збільшилась і кількість публікацій українських дослідниць та дослідників дитинства англійською мовою, наприклад, із питань міжпоколінних змін у цінностях (Nagorniak, 2020), дотримання прав дитини (Stepanenko, 2021), теоретико-методологічних підходів і дискусій у західній соціології дитинства (Filipova, 2019) та історичних перспектив українського дитинства в ранньомодерній Україні (Serdiuk, 2019), що, безумовно, сприяє розвитку галузі. Проте варто зазначити, що, судячи з переліку джерел у статтях, опублікованих на тему соціології дитинства в українських наукових журналах до повномасштабного російського вторгнення, українські дослідники та дослідниці дитинства значною мірою посилались на російськомовні джерела – як на переклади іншомовної літератури, так і на оригінальні праці російських науковців. З огляду на цю ситуацію, для розвитку соціології дитинства в Україні доцільно було б, окрім посиленого вивчення англійської мови самими науковицями і науковцями, також перекласти українською та видати основні монографії й підручники із соціології дитинства. Окрім іншого, це дасть змогу студентам, які хочуть спеціалізуватись у цій галузі, докладніше ознайомитись із нею. Публікація статей українських колег в іноземних наукових журналах англійською мовою за результатами досліджень дітей і дитинства сприятиме тому, що українська спільнота дослідників соціології дитинства заявить про себе на міжнародному рівні та заповнить прогалину в даних по регіону, важливих для порівняльних досліджень тем, які не покривають дослідження таких міжнародних організацій, як ЮНІСЕФ чи ВООЗ.

Більшість даних, що описують проблеми українських дітей, на які може спертись дослідницька спільнота, що вивчає дитинство, надходять від міжнародних організацій. Зокрема, завдяки ЮНІСЕФ ми маємо дані щодо українських дітей у питаннях ВІЛ/СНІД, вживання алкоголю та наркотиків, цькування, ментального здоров'я тощо. Серед досліджень варто виокремити глобальні і регулярні проекти, втілені Українським інститутом соціальних досліджень ім. Олександра Яременка (УІСД) за підтримки ЮНІСЕФ: «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» (SBSC, 2002, 2006, 2010, 2014, 2018), «Європейське опитування учнівської молоді щодо вживання

алкоголю та наркотичних речовин» (ESPAD, 2007, 2011, 2015, 2019). Також варто зазначити, що у 2016 р. Україна стала першою в Європі та вісімнадцятою країною у світі, в якій запрацював інноваційний дослідницький центр U-Report, афілійований із ЮНІСЕФ та втілюваний УІСД. У межах цього проєкту проводяться короткі опитування молоді (від 15 років) за допомогою повідомлень у месенджерах у режимі реального часу.

Також не менш відомий Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) провів низку всеукраїнських опитувань дітей під егідою різних міжнародних організацій: у 2015 р. – «Опитування громадської думки з питань насильства щодо дітей» (зокрема дітей 12–17 років) на замовлення Ради Європи; у 2017 р. – «Вплив конфлікту на життя молоді на Сході» (зокрема серед дітей 15–18 років) на замовлення ЮНІСЕФ; у 2021 р. – українська частина дослідження «Виявлення бар'єрів, що перешкоджають поверненню українських і польських учнів до шкіл» на замовлення Національної агенції академічних обмінів Польщі (NAWA), «Залучення, зв'язки та розширення прав молоді в Україні» (зокрема 14–18 років) на замовлення Міжнародної організації з міграції.

Проте оригінальних українських досліджень безпосередньо дітей проведено не так багато. Здебільшого вони стосуються питань освіти, професійного майбутнього та поведінки в інтернеті. Доцільно згадати дослідження «Ціннісні преференції підлітків Харківщини: динаміка та фактори актуалізації» (Борисов, Шеремет, 2014), проведене кафедрою соціології Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна у 1999 і 2013 р., та моніторингове дослідження «Старшокласник. Життєві орієнтації і настрої; сучасна сім'я: батьки, діти» (Романенко, 2016), яке проводить відділення соціології Інституту соціальних наук Одеського національного університету імені І. І. Мечникова з 1993 р. з періодичністю один раз на три роки. У 2016 р. дослідницький центр «Соціоінформ» на замовлення порталу Mymedia провів дослідження «Українські школярі та медіа», а у 2020 р. – «Революція Гідності очима школяр_ок» на замовлення Національного меморіального комплексу Героїв Небесної Сотні. У 2020 р. дослідження «Сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація дітей в інтернеті в Україні» на замовлення «Служби порятунку дітей» у партнерстві з Уповноваженим Президента України з прав дитини провела агенція Proinsight Lab. У 2021 р. група

незалежних дослідниць за участі КМІС (всеукраїнське телефонне опитування) та підтримки Українського культурного фонду провела дослідження «Вплив пандемії COVID-19 на щоденні практики дитинства».

В Україні наразі немає єдиного національного чи місцевого науково-дослідницького центру, як, наприклад, згаданий вище Центр студій дитинства при Бруклінському коледжі Університету Нью-Йорка. Такий стан речей унеможливує створення єдиної бази результатів наукових досліджень дітей і дитинства, яка сприяла б подальшому розвитку галузі. На мою думку, подібний центр потрібний, оскільки він сприятиме проведенню досліджень дітей і дитинства та централізованому оприлюдненню їхніх результатів або акумуляції даних інших дослідницьких центрів і незалежних українських проєктів, що досліджують дитинство. Наразі доступ до таких даних, якщо дослідження не є частиною міжнародних опитувань (як SBSC чи ESPAD), є утрудненим. Можна висловити припущення, що саме з цієї причини в українських наукових журналах, присвячених соціальним наукам, наявна відносно невелика кількість статей, що цитують або аналізують дані із згаданих вище всеукраїнських оригінальних досліджень.

Більш звичним для українських дослідників дитинства є опитувати дорослих – батьків, учителів чи інших експертів – щодо тем, пов'язаних із дітьми. Уже після повномасштабного російського вторгнення було проведено декілька опитувань дорослих на теми, пов'язані із життям дітей під час війни: «Як змінилось життя українських дітей під час війни» (дослідницька компанія Gradus, квітень 2022) та «Проблеми українських дітей під час війни» (агенція «Рейтинг», січень – лютий 2023).

У зв'язку із повномасштабним вторгненням наразі неможливо отримати повноцінну інформацію про навчальні програми із соціології дитинства, що викладаються в українських університетах. Маю лише неповну інформацію, доступну з відкритих джерел. Викладання повноцінного курсу «Соціологія дитинства» заявлено в таких вишах, як Національний університет «Києво-Могилянська академія», Київський університет імені Бориса Грінченка, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» («Психологія і соціологія дитинства»). Також як розділ вікової соціології або соціології

вікових груп соціологію дитинства заявлено в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка та Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки (Луцьк). Оскільки соціологія дитинства чи студії дитинства важливі для розуміння суспільства загалом, то студентство потребує збільшення кількості та поглиблення навчальних програм на відповідних кафедрах.

Висновки

Феномен дитинства, попри всі досягнення й розвиток соціальних наук, і досі є складним для вивчення. Протягом ХХ ст. сприйняття дитинства та ставлення дослідників до дітей змінювалося. Соціологи дитинства вже не сприймають дітей як пасивних, невинних, міцно вписаних у сім'ю та «недорослих», число основною метою було правильно соціалізуватися. Тепер, на думку соціологів, діти – активні й унікальні соціальні актори, яких потрібно досліджувати інтерсекційно, враховуючи контекст гендеру, класу, етнічності, зокрема за межами сім'ї.

Завдяки інтеракціоністському напряму соціології, дослідникам субкультур і вікових груп, а також завдяки соціальним рухам за права жінок, громадянські права, бачення дитини змінилось – від традиційного «майбутній дорослий» у 1960-х рр. до повноцінного члена суспільства, що може впливати на світ дорослих, у 1980-х. Нова соціологія дитинства та студії дитинства поставили перед собою нові завдання – досліджувати дитячі практики як діяльність соціально активних агентів із застосуванням методів, що враховують вікові особливості, проте не нівелюють здатність дітей рефлексувати та формулювати думки, які відображають їхній власний погляд. Протягом останніх 40 років послідовники нової парадигми активно творили наукову спільноту та намагалися змінити ставлення до дітей і дитинства не лише в межах соціальних наук, а й поза ними. Частково їм це вдалося, проте багато озвучених цілей досі не втілено. Україна й українське дослідницьке співтовариство роблять перші впевнені кроки в цій галузі. Ми потребуємо більше як перекладів українською світової класики в цій царині, так і праць з результатами оригінальних українських досліджень, опублікованих англійською в міжнародних спеціалізованих виданнях, а також більше студентів, які навчаються на відповідних програмах, і фінансування національного центру зі студій дитинства.

Список використаної літератури

- Балакірєва, О. (Ред.). (2019). *Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»*. ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». Фоліант. <https://www.unicef.org/ukraine/media/921/file/Social%20conditionality%20and%20indicators%20of%20adolescent%20and%20youth%20health%20in%20Ukraine.pdf>
- Богуш, А., Варяниця, Л., Гаврик, Н., та ін. (2006). *Діти і соціум: особливості соціалізації дитячої дошкільної та молодшої шкільної віку*. Альма-матер.
- Борисов, Р., Шеремет, І. (2014). Учебные практики школьников Харьковщины: показатели, динамика, факторы актуализации. *Український соціологічний журнал*, 1–2, 70–78. <https://periodicals.karazin.ua/usocjour/article/view/4394>
- Волков, С., Гасвська, Т., Левчук, Я., та ін. (2018). *Дитяча субкультура в Україні: традиції та сучасність (культурологічний контекст)*. Інститут культурології НАМ України. <https://icr.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/Children-s-Subculture-in-Ukraine-Traditions-and-Modernity-Cultural-Context.2018.pdf>
- КМІС. (2015). *Опитування громадської думки з питань насильства щодо дітей*. https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20152905_children/presentation_children%20%2028.05.pdf
- КМІС. (2021a). *Виявлення бар'єрів, що перешкоджають поверненню українських та польських учнів до шкіл*. <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1061>
- КМІС. (2021b). *Звіт про залучення, зв'язки та розширення прав молоді в Україні: традиції та сучасність (культурологічний контекст)*. https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/2023/Socdoslidjenja/zaluchennya-vzaemodiya-ta-stvorennya-mozhливostey-dlya-molodi-v-ukraini-2021-mizhnarodna-organizatsiya-z-migratsii.pdf
- Козлюк, О. (2016). Міждисциплінарний підхід до вивчення феномену дитинства. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*, 26, 26–31. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Rotip_2016_26_6
- Кон, І. (2003). *Ребенок и общество*. Академия.
- Лукашевич, М., Туленков, М. (2004). *Спеціальні та галузеві соціологічні теорії*. МАУП.
- Лупаренко, С. (2016). Проблема дитинства в соціології. У *Актуальні проблеми сучасної соціології, соціальної роботи та професійної підготовки фахівців: матеріали доп. та повідомл. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 16 верес. 2016 р.)* (с. 103–104). <http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/654>
- Момот, А., Подгорна, А., Сердюк, І. (2020). *Дитина й дитинство в середньовічному та ранньомодерному соціумі: бібліографічний покажчик*. К.І.С.
- Пилипенко, В., Попова, І., Танчер, В., та ін. (2007). *Соціологія дитинства. Спеціальні та галузеві соціології* (2-ге вид.). Фоліант.
- Полєк, Т., Саніна, Т., Соболь, Ю. (2021). *Вплив пандемії COVID-19 на щоденні практики дитинства*. Український культурний фонд. https://drive.google.com/drive/folders/1Fn7T8X6Mf0l_F5uL314PZv-AgiVipVwC
- Рейтинг. (2023). *Проблеми українських дітей під час війни (27 січня – 1 лютого 2023)*. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/problems_of_ukrainian_children_in_conditions_of_war_january_27-february_1_2023.html
- Романенко, С. (2016). Жизненные планы старшеклассников Одессы (по результатам мониторингового исследования). *Український соціологічний журнал*, 1–2, 58–64. <https://periodicals.karazin.ua/usocjour/article/view/9550>
- Самойленко, Н. (2009). Соціологія дитинства як об'єкт соціологічних досліджень. *Український соціум*, 1(28), 59–66. <https://doi.org/10.15407/socium2009.01.059>
- Сердюк, І. (2011). Дитяча смертність в містечку Яреськи Миргородського полку (за даними метричних книг другої половини XVIII ст.). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія*, 982(44), 61–71. <https://history.karazin.ua/themes/history/resources/ba797a69165e04fc6e020eb503cd26a5.pdf>
- Сердюк, І. (2013). До питання про ігрові практики дітей у містах Гетьманщини. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*, 27, 124–131. Інститут укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.
- Сердюк, І. (2016). Діти-наймити в Гетьманщині XVIII ст. (за матеріалами Генерального опису 1765–1769 рр.). *Ніжинська старовина*, 22, 47–54.
- Сердюк, І. (2017). Діти-сироти у суспільстві Гетьманщини XVIII ст. *Емінак*, 4(1), 5–10. http://nbuv.gov.ua/UJRN/emina_k_2017_4%281%29_3
- Сердюк, І. (2018). *Маленький дорослий: Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст.* К.І.С.
- Соціоінформ. (2016). *Українські школярі та медіа*. <https://ms.detector.media/media-i-diti/post/16609/2016-05-17-yak-shkolyari-vykorystovuyut-media-sotsiologichne-doslidzhennya-sotsinform-ta-mymedia/>
- Соціоінформ. (2020). *Револуція Гідності очима школяр_ок*. https://drive.google.com/file/d/1SqIWDsqEVRk3hwO_rYcZymrelvvouv/view
- УІСД. (2002, 2006, 2010, 2014, 2018). *Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді*. <https://uisr.org.ua/hbsc>
- УІСД. (2007, 2011, 2015, 2019). *Європейське опитування учнівської молоді щодо вживання алкоголю та наркотичних речовин*. <https://www.uisr.org.ua/espand>
- Шевченко, С. (2018). Дитинство як terra incognita соціокультурного аналізу. У *Дитяча субкультура в Україні: традиції та сучасність* (с. 155–184). Інститут культурології НАМ України. <https://icr.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/Children-s-Subculture-in-Ukraine-Traditions-and-Modernity-Cultural-Context.2018.pdf>
- Abebe, T., Dar, A., & Lyså, I. (2022). Southern theories and decolonial childhood studies. *Childhood*, 29(3). <https://doi.org/10.1177/09075682221111690>
- Alanen, L. (1988). Rethinking Childhood. *Acta Sociologica*, 31(1). <https://doi.org/10.1177/000169938803100105>
- Ambert, A.-M. (1986). The place of children in North American sociology. In P. A. Adler & P. Adler (Eds.), *Sociological Studies of Child Development* (Vol. 1, pp. 11–31). JAI Press.
- Aries, P. (1962). *Centuries of childhood* (R. Baldick, Trans.). Alfred A. Knopf.
- Bandura, A. (1975). *Social Learning & Personality Development*. Holt, Rinehart & Winston, INC.
- Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Prentice Hall.
- Bandura, A., & Ribes-Inesta, E. (1976). *Analysis of Delinquency and Aggression*. Lawrence Erlbaum Associates, INC.
- Bluebond-Langner, M. (1978). *The private worlds of dying children*. Princeton University.
- Boulding, E. (1980). The nurture of adults by children in family settings. In H. Lopata (Ed.), *Research in the interweave of social roles: Women and men* (Vol. 1, pp. 167–189). JAI.
- Brannen, J., Heptinstall, E., & Bhopal, K. (2000). Children's contribution to family life. In *Connecting children: Care and family life in later childhood* (pp. 154–177). Routledge.
- Bronfenbrenner, U. (1973). *Influencing Human Development*. Holt, Rinehart & Winston.
- Bronfenbrenner, U. (1975). *Influences on Human Development*. Holt, Rinehart & Winston.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Harvard University Press.
- Buckingham, D. (2000). *After the death of childhood: Growing up in the age of electronic media*. Cambridge Press.
- Bühler-Niederberger, D. (2010). Childhood sociology – defining the state of the art and ensuring reflection. *Current Sociology*, 58(2). <https://doi.org/10.1177/0011392109354239>

- Castro, L. R. de, & Kosminsky, E. V. (2010). Childhood and its Regimes of Visibility in Brazil: An Analysis of the Contribution of the Social Sciences. *Current Sociology*, 58(2), 206–231.
- Christensen, P. (1993). The social construction of help among Danish children. *Sociology of Health and Illness*, 15(4), 488–502.
- Cook, D. (2004). *The commodification of childhood: The children's clothing industry and the rise of the child consumer*. Duke University Press.
- Cook, D. (2008). The missing child in consumption theory. *Journal of Consumer Culture*, 8(2), 219–243. <https://doi.org/10.1177/1469540508090087>
- De Mause, L. (Ed.). (1976). *The History of Childhood*. Souvenir Press.
- Denzin, N. (1977). *Childhood Socialization*. Jossey-Bass.
- Dreby, J. (2007). Children and power in Mexican transnational families. *Journal of Marriage and Family*, 69(4), 1050–1064.
- Dreby, J. (2010). *Divided by Borders: Mexican Migrants and Their Children*. University of California Press.
- Dreitzel, H. P. (Ed.). (1973). *Conceptions of children and models of socialization. Childhood and Socialization*. Collier-Macmillan.
- Eisenstadt, S. N. (1956). *From Generation to Generation*. Collier-Macmillan.
- Elkin, F. (1960). *The Child and Society*. Random House.
- Filippova, O. (2019). Sociology of Childhood: Theoretical and Methodological Approaches and Discussions in Western Sociology. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University*, (999), 42–47. <https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/13916>
- Fraser, N., & Gordon, L. (1994). A genealogy of dependency: tracing a keyword of the U.S. welfare state. *Signs*, 19(2), 309–336.
- Gradus. (2022). *Як змінилось життя українських дітей під час війни*. <https://gradus.app/uk/open-reports/iak-zminilosia-zhittia-ukrayinskikh-ditei-pid-chas-viini/>
- Hardman, C. (1973). Can there be an anthropology of children? *Journal of the Anthropological Society of Oxford*, 4(2), 85–99.
- Hargreaves, D. H. (1967). *Social Relations in a Secondary School*. Routledge and Kegan Paul.
- Haugen, G. M. D. (2007). Caring children: exploring care in post-divorce families. *The Sociological Review*, 55(4), 653–670. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2007.00743.x>
- Hebdige, D. (1979). *Subculture: The Meaning of Style*. Methuen.
- Hecht, T. (1998). *At home in the street: Street children of Northeast Brazil*. Cambridge University Press.
- Hochschild, A. (2003). *The Commercialization of Intimate Life*. University of California Press.
- James, A. (1979a). Confections, concoctions and conceptions. *Journal of the Anthropological Society of Oxford*, 10(2), 83–95.
- James, A. (1979b). The game of the name: Nicknames in the child's world. *New Society*, 48(871), 632–634.
- James, A., & Prout, A. (1997). A new paradigm for the sociology of childhood? Provenance, promise and problems. In A. James & A. Prout (Eds.), *Constructing and reconstructing childhood: Contemporary issues in the sociological study of childhood* (pp. 7–33). Falmer Press.
- Jenks, C. (Ed.). (1982). *The Sociology of Childhood: Essential Readings*. Batsford.
- Katz, C. (2005). *Growing up global: Economic restructuring and children's everyday lives*. University of Minnesota.
- Lacey, C. (1970). *High Town Grammar: The School as a Social System*. Manchester University Press.
- Lenzer, G. (2001). Children's Studies: Beginnings and Purposes. *The Lion and the Unicorn*, 25(2), 181–186.
- Mackay, R. (1973). Conceptions of Children and Models of Socialization. In H. P. Dreitzel (Ed.), *Childhood and Socialization*. Collier-Macmillan.
- Molinero, A., & Clemente-Martínez, C. (2021). Irregularities in Transnational Adoptions and Child Appropriations: Challenges for Reparation Practices. *Childhood*, 28(4), 467–476. <https://journals.sagepub.com/toc/chda/28/4>
- Musgrove, F. (1964). *Youth and the Social Order*. Routledge.
- Nagorniak, K. (2020). Generation X, Y and Z values in Ukraine. *Ukrainian Society*, 2(73), 110–122. <https://doi.org/10.15407/socium2020.02.110>
- Orellana, M. F. (2001). The work kids do: Mexican and Central American immigrant children's contributions to households and schools in California. *Harvard Educational Review*, 71(3), 366–389. <https://doi.org/10.17763/haer.71.3.52320g7n21922hw4>
- Pollock, L. A. (1983). *Forgotten Children: Parent-Child Relations from 1500 to 1900*. Cambridge University Press.
- Postman, N. (1983). *The Disappearance of Childhood*. W.H. Allen.
- Proinsight Lab. (2020). *Аналітичний звіт «Сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація дітей в Інтернеті в Україні»*. <https://drive.google.com/file/d/1qPWJZ140hv24dZJcCImJv7yVwbrMVIEK/view>
- Pugh, A. J. (2009). *Longing and Belonging: Parents, Children, and Consumer Culture*. University of California Press.
- Pugh, A. (2014). The theoretical costs of ignoring childhood: rethinking independence, insecurity, and inequality. *Theory and Society*, 43(1), 71–89.
- Qvortrup, J., et al. (1994). *Childhood Matters: Social Theory, Practice and Politics*. Avebury.
- Qvortrup, J. (2003). Editorial: An Established Field, or a Breakthrough Still Pending? *Childhood*, 10(4), 395–401.
- Qvortrup, J. (Ed.). (2005). *Studies in modern childhood: society, agency, culture*. Palgrave Macmillan.
- Qvortrup, J. (2015). A voice for children in statistical and social accounting: A plea for children's right to be heard. In A. James & A. Prout (Eds.), *Constructing and Reconstructing Childhood* (3rd ed., pp. 83–105). Routledge.
- Richards, M. P. M. (Ed.). (1974). *The Integration of a Child into a Social World*. Cambridge University Press.
- Ricoeur, P. (1978). *The Rule of Metaphor: Multidisciplinary Studies of the Creation of Meaning in Language*. Routledge and Kegan Paul.
- Scheper-Hughes, N., & Sargent, C. (1998). *Introduction: The cultural politics of childhood*. In N. Scheper-Hughes & C. Sargent (Eds.), *Small wars: The cultural politics of childhood* (pp. 1–33). University of California Press.
- Schor, J. (2004). *Born to buy: The commercialized child and the new consumer culture*. Scribner.
- Serdiuk, I. (2019). The History of the Childhood in the Early Modernism's Period: review of the European and Ukrainian historiography. In S. Lyakh, I. Serdiuk, H. Turchenko, Y. Popenko, F. Turchenko, O. Ihnatyusha, Yu. Kahanov, *The Making of Modern Ukraine: Human Society in Historiographic Discourse* (pp. 23–47). Liha-Pres.
- Schildkrout, E. (1978). Roles of children in urban Kano. In J. S. La Fontaine (Ed.), *Sex and Age as Principles of Social Differentiation* (pp. 109–139). Academic Press.
- Song, N. (1996). *Helping Out: Children's Labor in Ethnic Businesses*. Temple University Press.
- Stepanenko, N. (2021). Children's rights in Ukraine as a “new axiology” of democratic development in the context of globalization challenges. *Public Administration and Law Review*, 3(7), 46–53. <https://doi.org/10.36690/2674-5216-2021-3-46>
- Thorne, B. (1987). *Re-visioning Women and Social Change: Where Are the Children? Gender and Society*, 1(1), 85–109. <http://www.jstor.org/stable/190088>
- Valentine, G. (2004). *Public space and the culture of childhood*. Ashgate Publishing.
- Van Ausdale, D., & Feagin, J. R. (2001). *The first R: How children learn race and racism*. Rowman and Littlefield.
- Young, M. F. D. (Ed.). (1971). *Knowledge and Control: New Directions for the Sociology of Education*. Routledge and Kegan Paul.
- Zelizer, V. (1985). *Pricing the priceless child*. Basic Books.

References

- Abebe, T., Dar, A., & Lyså, I. (2022). Southern theories and decolonial childhood studies. *Childhood*, 29(3). <https://doi.org/10.1177/09075682221111690>
- Alanen, L. (1988). Rethinking Childhood. *Acta Sociologica*, 31(1). <https://doi.org/10.1177/000169938803100105>
- Ambert, A.-M. (1986). The place of children in North American sociology. In P. A. Adler & P. Adler (Eds.), *Sociological Studies of Child Development* (Vol. 1, pp. 11–31). JAI Press.
- Aries, P. (1962). *Centuries of childhood* (R. Baldick, Trans.). Alfred A. Knopf.
- Balakirieva, O. (Ed.). (2019). *Sotsialna obumovlenist ta pokaznyky zdorovia pidlitiv ta molodi: za rezultaty sotsiolohichnoho doslidzhennia v mezhakh mizhnarodnoho proektu "Zdorovia ta povedinkovi orientatsii uchnivskoi molodi"* [Social conditioning and health indicators of adolescents and young people: according to the results of a sociological study within the framework of the cross-national project "Health Behaviour in School-Aged Children"]. UNICEF, Ukrainian Institute for Social Research named after O. Yaremenko. Foliant. <https://www.unicef.org/ukraine/media/921/file/Social%20conditionality%20and%20indicators%20of%20adolescent%20and%20youth%20health%20in%20Ukraine.pdf> [in Ukrainian].
- Bandura, A. (1975). *Social Learning & Personality Development*. Holt, Rinehart & Winston, INC.
- Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Prentice Hall.
- Bandura, A., & Ribes-Inesta, E. (1976). *Analysis of Delinquency and Aggression*. Lawrence Erlbaum Associates, INC.
- Bluebond-Langner, M. (1978). *The private worlds of dying children*. Princeton University.
- Bohush, A., Variantsya, L., Havryk, N., et al. (2006). *Dity i sotsium: osoblyvosti sotsializatsii ditei doshkilnoho ta molodshoho shkilnoho viku* [Children and society: peculiarities of socialization of children of preschool and primary school age]. Alma-mater [in Ukrainian].
- Borysov, R., & Sheremet, I. (2014). The educational practices of schoolchildren of Kharkiv region: indicators, dynamics, and factors of actualization. *Ukrainian Sociological Journal*, 1–2, 70–78. <https://periodicals.karazin.ua/usocjour/article/view/4394> [in Russian].
- Boulding, E. (1980). The nurture of adults by children in family settings. In H. Lopata (Ed.), *Research in the interweave of social roles: Women and men* (Vol. 1, pp. 167–189). JAI.
- Brannen, J., Heptinstall, E., & Bhopal, K. (2000). Children's contribution to family life. In *Connecting children: Care and family life in later childhood* (pp. 154–177). Routledge.
- Bronfenbrenner, U. (1973). *Influencing Human Development*. Holt, Rinehart & Winston.
- Bronfenbrenner, U. (1975). *Influences on Human Development*. Holt, Rinehart & Winston.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Harvard University Press.
- Buckingham, D. (2000). *After the death of childhood: Growing up in the age of electronic media*. Cambridge Press.
- Bühler-Niederberger, D. (2010). Childhood sociology – defining the state of the art and ensuring reflection. *Current Sociology*, 58(2). <https://doi.org/10.1177/0011392109354239>
- Castro, L. R. de, & Kosminsky, E. V. (2010). Childhood and its Regimes of Visibility in Brazil: An Analysis of the Contribution of the Social Sciences. *Current Sociology*, 58(2), 206–231.
- Christensen, P. (1993). The social construction of help among Danish children. *Sociology of Health and Illness*, 15(4), 488–502.
- Cook, D. (2004). *The commodification of childhood: The children's clothing industry and the rise of the child consumer*. Duke University Press.
- Cook, D. (2008). The missing child in consumption theory. *Journal of Consumer Culture*, 8(2), 219–243. <https://doi.org/10.1177/1469540508090087>
- De Mause, L. (Ed.). (1976). *The History of Childhood*. Souvenir Press.
- Denzin, N. (1977). *Childhood Socialization*. Jossey-Bass.
- Dreby, J. (2007). Children and power in Mexican transnational families. *Journal of Marriage and Family*, 69(4), 1050–1064.
- Dreby, J. (2010). *Divided by Borders: Mexican Migrants and Their Children*. University of California Press.
- Dreitzel, H. P. (Ed.). (1973). *Conceptions of children and models of socialization. Childhood and Socialization*. Collier-Macmillan.
- Eisenstadt, S. N. (1956). *From Generation to Generation*. Collier-Macmillan.
- Elkin, F. (1960). *The Child and Society*. Random House.
- Filippova, O. (2019). Sociology of Childhood: Theoretical and Methodological Approaches and Discussions in Western Sociology. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University*, (999), 42–47. <https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/13916>
- Fraser, N., & Gordon, L. (1994). A genealogy of dependency: tracing a keyword of the U.S. welfare state. *Signs*, 19(2), 309–336.
- Gradus. (2022). *Yak zminylos zhyttia ukrainskykh ditei pid chas viiny*. <https://gradus.app/uk/open-reports/iak-zminilosia-zhittia-ukrayinskikh-ditei-pid-chas-viiny/> [in Ukrainian].
- Hardman, C. (1973). Can there be an anthropology of children? *Journal of the Anthropological Society of Oxford*, 4(2), 85–99.
- Hargreaves, D. H. (1967). *Social Relations in a Secondary School*. Routledge and Kegan Paul.
- Haugen, G. M. D. (2007). Caring children: exploring care in post-divorce families. *The Sociological Review*, 55(4), 653–670. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2007.00743.x>
- Hebdige, D. (1979). *Subculture: The Meaning of Style*. Methuen.
- Hecht, T. (1998). *At home in the street: Street children of Northeast Brazil*. Cambridge University Press.
- Hochschild, A. (2003). *The Commercialization of Intimate Life*. University of California Press.
- James, A., & Prout, A. (1997). A new paradigm for the sociology of childhood? Provenance, promise and problems. In A. James & A. Prout (Eds.), *Constructing and reconstructing childhood: Contemporary issues in the sociological study of childhood* (pp. 7–33). Falmer Press.
- James, A. (1979a). Confections, concoctions and conceptions. *Journal of the Anthropology Society of Oxford*, 10(2), 83–95.
- James, A. (1979b). The game of the name: Nicknames in the child's world. *New Society*, 48(871), 632–634.
- Jenks, C. (Ed.). (1982). *The Sociology of Childhood: Essential Readings*. Batsford.
- Katz, C. (2005). *Growing up global: Economic restructuring and children's everyday lives*. University of Minnesota.
- KIIS. (2015). *Opytuvannia hromadskoi dumky z pytan nasylstva shchodo ditei* [Survey of public opinion on violence against children]. https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20152905_children/presentation_children%206%2028.05.pdf [in Ukrainian].
- KIIS. (2021a). *Vyavlennia barieriv, shcho pereshkodzhaiut povnenniu ukrainskykh ta polskykh uchniv do shkil [Identifying barriers to the return of Ukrainian and Polish pupils to school]*. <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1061> [in Ukrainian].
- KIIS. (2021b). *Zvit pro zaluchennia, zviazky ta rozshyrennia prav molodi v Ukraini [Report on involvement, connections and empowerment of youth in Ukraine]*. https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/2023/Socdoslidjenja/zaluchennya-vzaemodiya-ta-stvorennya-mozhlyvostey-dlya-molodi-v-ukraini-2021-mizhnarodna-organizatsiya-z-migratsii.pdf [in Ukrainian].
- Kon, I. (2003). *Rebenok i obshchestvo [The Child and Society]*. Akademiya [in Russian].
- Kozliuk, O. (2016). Interdisciplinary approach to the study of phenomenon of childhood. *Pedagogical education: Theory and Practice. Psychology. Pedagogy*, 26, 26–31. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Potip_2016_26_6 [in Ukrainian].

- Lacey, C. (1970). *High Town Grammar. The School as a Social System*. Manchester University Press.
- Lenzer, G. (2001). Children's Studies: Beginnings and Purposes. *The Lion and the Unicorn*, 25(2), 181–186.
- Lukashevych, M., & Tulenkov, M. (2004). *Special and Field Sociological Theories*. Interregional Academy of Personnel Management [in Ukrainian].
- Luparenko, S. (2016). Problema dytynstva v sotsiologii [The problem of childhood in sociology]. In *Aktualni problemy suchasnoi sotsiologii, sotsialnoi roboty ta profesiinnoi pidhotovky fakhivtsiv [Actual problems of modern sociology, social work and professional training of specialists]* (pp. 103–104). <http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/654> [in Ukrainian].
- Mackay, R. (1973). Conceptions of Children and Models of Socialization. In H. P. Dreitzel (Ed.), *Childhood and Socialization*. Collier-Macmillan.
- Molinero, A., & Clemente-Martínez, C. (2021). Irregularities in Transnational Adoptions and Child Appropriations: Challenges for Reparation Practices. *Childhood*, 28(4), 467–476. <https://journals.sagepub.com/toc/chda/28/4>
- Momot, A., Podhorna, A., & Serdiuk, I. (2020). *Dytyna i dytynstvo v seređnovichnomu ta rannomodernomu sotsiumi: bibliografichnyi pokazhchyk [Child and childhood in medieval and early modern society: bibliographic index]*. K.I.S. [in Ukrainian].
- Musgrove, F. (1964). *Youth and the Social Order*. Routledge.
- Nagorniak, K. (2020). Generation X, Y and Z values in Ukraine. *Ukrainian Society*, 2(73), 110–122. <https://doi.org/10.15407/socium2020.02.110>
- Orellana, M. F. (2001). The work kids do: Mexican and Central American immigrant children's contributions to households and schools in California. *Harvard Educational Review*, 71(3), 366–389. <https://doi.org/10.17763/haer.71.3.52320g7n21922hw4>
- Polek, T., Sanina, T., & Sobol, Y. (2021). *Vplyv pandemii COVID-19 na shchodenni praktyky dytynstva [The effects of the COVID-19 pandemic on children's everyday practices]*. Ukrainian Cultural Foundation. https://drive.google.com/drive/folders/1Fn7T8X6Mf0L_F5uL3I4PZv-AgJViPvWc [in Ukrainian].
- Pollock, L. A. (1983). *Forgotten Children: Parent-Child Relations from 1500 to 1900*. Cambridge University Press.
- Postman, N. (1983). *The Disappearance of Childhood*. W.H. Allen.
- Proinsight Lab. (2020). *Analitychnyi zvit "Seksualne nasytstvo nad ditmy ta seksualna ekspluatatsiia ditei v Interneti v Ukraini" [Analytical report "Sexual violence against children and sexual exploitation of children on the Internet in Ukraine"]*. <https://drive.google.com/file/d/1qPWJZ140hv24dZJcC1mJv7yVwbrMVEK/view> [in Ukrainian].
- Pugh, A. J. (2009). *Longing and Belonging: Parents, Children, and Consumer Culture*. University of California Press.
- Pugh, A. (2014). The theoretical costs of ignoring childhood: rethinking independence, insecurity, and inequality. *Theory and Society*, 43(1), 71–89.
- Pylypenko, V., Popova, I., Tancher, V., et al. (2007). *Sotsiologhiia dytynstva. Spetsialni ta haluzevi sotsiologii [Sociology of childhood. Special and branch sociologies]* (2nd ed.). Foliant [in Ukrainian].
- Qvortrup, J., et al. (1994). *Childhood Matters: Social Theory, Practice and Politics*. Avebury.
- Qvortrup, J. (2003). Editorial: An Established Field, or a Breakthrough Still Pending? *Childhood*, 10(4), 395–401.
- Qvortrup, J. (Ed.). (2005). *Studies in modern childhood: society, agency, culture*. Palgrave Macmillan.
- Qvortrup, J. (2015). A voice for children in statistical and social accounting: A plea for children's right to be heard. In A. James & A. Prout (Eds.), *Constructing and Reconstructing Childhood* (3rd ed., pp. 83–105). Routledge.
- Ratinggroup. (2023). Problems of Ukrainian children in conditions of war (January 27 – February 1, 2023). https://ratinggroup.ua/research/ukraine/problems_of_ukrainian_children_in_conditions_of_war_january_27-february_1_2023.html
- Richards, M. P. M. (Ed.). (1974). *The Integration of a Child into a Social World*. Cambridge University Press.
- Ricoeur, P. (1978). *The Rule of Metaphor: Multidisciplinary Studies of the Creation of Meaning in Language*. Routledge and Kegan Paul.
- Romanenko, S. (2016). Life Plans of High School Students of Odessa (by the Results of Monitoring Study). *Ukrainian Sociological Journal*, 1–2, 58–64. <https://periodicals.karazin.ua/usocjour/article/view/9550> [in Russian].
- Samoilenko, N. (2009). Sociology of childhood as an object of sociological studies. *Ukrainian Society*, 1(28), 59–66. <https://doi.org/10.15407/socium2009.01.059> [in Ukrainian].
- Scheper-Hughes, N., & Sargent, C. (1998). Introduction: The cultural politics of childhood. In N. Scheper-Hughes & C. Sargent (Eds.), *Small wars: The cultural politics of childhood* (pp. 1–33). University of California Press.
- Schor, J. (2004). *Born to buy: The commercialized child and the new consumer culture*. Scribner.
- Serdiuk, I. (2011). Child mortality in Yares'ky Settlement of Myrhorod Regiment (based on the metrical books of the second half of the 18th century). *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History*, 982(44), 61–71. <https://history.karazin.ua/themes/history/resources/ba797a69165e04fc6e020eb503cd26a5.pdf> [in Ukrainian].
- Serdiuk, I. (2013). Do pytannia pro ihrovi praktyky ditei u mistakh Hetmanshchyny [About the play practices of children in the cities of the Hetmanate]. *Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv [Scientific Notes. Collection of works of young scientists and graduate students]*, 27, 124–131. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Serdiuk, I. (2016). Dity-naimyty v Hetmanshchyni XVIII st. (za materialamy Heneralnoho opysu 1765–1769 rr.). [Hired child labor in the Hetmanate of the 18th century (based on the materials of the General Inventory of 1765–1769)]. *Nizhynska starovyna*, 22, 47–54 [in Ukrainian].
- Serdiuk, I. (2017). Orphans in the society of Hetmanshchyna in the XVIII century. *Eminak*, 4(1), 5–10. http://nbuv.gov.ua/UJRN/eminak_2017_4%281%29_3 [in Ukrainian].
- Serdiuk, I. (2018). *Little Grown Up: Child and Childhood in the 18th century Hetmanate*. K.I.S. [in Ukrainian].
- Serdiuk, I. (2019). The History of the Childhood in the Early Modernism's Period: review of the european and ukrainian historiography. In S. Lyakh, I. Serdiuk, H. Turchenko, Y. Popenko, F. Turchenko, O. Ihnatusha, Yu. Kahanov, *The Making of Modern Ukraine: Human Society in Historiographic Discourse* (pp. 23–47). Liha-Pres.
- Shevchenko, S. (2018). Dytynstvo yak terra incognita sotsiokulturnoho analizu [Childhood as a terra incognita of sociocultural analysis]. In *Children's Subculture in Ukraine: Traditions and Modernity (Cultural Context)* (pp. 155–184). Institute for Cultural Research of the National Academy of Arts of Ukraine. <https://icr.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/Children-s-Subculture-in-Ukraine-Traditions-and-Modernity-Cultural-Context.2018.pdf> [in Ukrainian].
- Schildkrout, E. (1978). Roles of children in urban Kano. In J. S. La Fontaine (Ed.), *Sex and Age as Principles of Social Differentiation* (pp. 109–139). Academic Press.
- Socioinform. (2016). *Ukrainski shkoliari ta media [Ukrainian schoolchildren and media]*. <https://ms.detector.media/media-iditi/post/16609/2016-05-17-yak-shkolyari-vykorystovuyut-media-sotsiologichne-doslidzhennya-sotsinform-ta-mymedia/> [in Ukrainian].
- Socioinform. (2020). *Revolutsiia Hidnosti ochyma shkoliar ok [Revolution of Dignity through the eyes of schoolchildren]*. https://drive.google.com/file/d/1SqIWDsqpEVRk3hwO_-pYcZYmrelvvouv/view [in Ukrainian].
- Song, N. (1996). *Helping Out: Children's Labor in Ethnic Businesses*. Temple University Press.
- Stepanenko, N. (2021). Children's rights in Ukraine as a “new axiology” of democratic development in the context of

- globalization challenges. *Public Administration and Law Review*, 3(7), 46–53. <https://doi.org/10.36690/2674-5216-2021-3-46>
- Thorne, B. (1987). Re-visioning Women and Social Change: Where Are the Children? *Gender and Society*, 1(1), 85–109. <http://www.jstor.org/stable/190088>
- UISR. (2002, 2006, 2010, 2014, 2018). *Health Behaviour School-Aged Children*. <https://uisr.org.ua/hbsc>
- UISR. (2007, 2011, 2015, 2019). *European School Survey Project on Alcohol and other Drugs*. <https://www.uisr.org.ua/espap>
- Valentine, G. (2004). *Public space and the culture of childhood*. Ashgate Publishing.
- Van Ausdale, D., & Feagin, J. R. (2001). *The first R: How children learn race and racism*. Rowman and Littlefield.
- Volkov, S., Haievskya, T. Levchuk, Y., et al. (2018). *Children's Subculture in Ukraine: Traditions and Modernity (Cultural Context)*. Institute for Cultural Research of the National Academy of Arts of Ukraine. <https://icr.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/Children-s-Subculture-in-Ukraine-Traditions-and-Modernity-Cultural-Context.2018.pdf> [in Ukrainian].
- Young, M. F. D. (Ed.). (1971). *Knowledge and Control: New Directions for the Sociology of Education*. Routledge and Kegan Paul.
- Zelizer, V. (1985). *Pricing the priceless child*. Basic Books.

Tetiana Sanina

SOCIOLOGY OF CHILDHOOD EVOLUTION: IN THE WORLD AND IN UKRAINE

The sociology of childhood, as a separate branch of sociology, emerged about forty years ago. Until then, children and childhood were considered only within the framework of the sociology of family or the sociology of age. In the article, I consider the following questions: what exactly led to the emergence of a new field? How and under the influence of what changed the traditional attitude of social science to children and childhood during the twentieth century. What is the New sociology of childhood and Childhood Studies and how do the views of their proponents differ from traditional ones? What principles unite researchers of the new sociology of childhood and how is the sociology of childhood developing in Ukraine?

The childhood phenomenon, despite all the achievements and development of social sciences, is still difficult to define. During the twentieth century, the perception of childhood and the attitude of researchers toward children changed. Sociologists of childhood no longer perceive children as passive, innocent, firmly embedded in the family, and “non-yet-adults” whose main goal is to properly socialize. Now, according to sociologists, children are perceived as active and unique social actors that need to be studied intersectionally, in the context of gender, class, ethnicity, and outside the family. The perception of the child has changed – from a usual future adult in the 1960s to a real member of society that can influence the world of adults in the 1980s. All this happened due to the influence of interactionists schools in sociology, researchers of subcultures and age groups, as well as social movements for women’s rights and civil rights. The new sociology of childhood and childhood studies has set new goals – to explore children’s practices as the activities of socially active agents, using methods that take into account age characteristics, but do not reduce children’s ability to reflect and formulate their own point of view. During the last 40 years, the followers of the new paradigm actively created a new scientific community and tried to change the attitude towards children and childhood not only within the social sciences but also outside of it. They partially succeeded, but many of the announced goals remained unfulfilled. Ukraine and Ukrainian researchers of childhood are taking the first confident steps in this field. We need more translations of world classics into Ukrainian language, as well as the results of original Ukrainian researchers into English. As well as we need more students enrolled in relevant programs and funding for the National Center for Childhood Studies.

Keywords: childhood, children, sociology of childhood, childhood studies, Ukraine, history of sociology.

Матеріал надійшов 29.03.2023

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)